
KRONIEK

Caroline Vander Stichele

INTERNATIONALISERING VAN THEOLOGISCH ONDERZOEK IN NEDERLAND

Seminars met Elisabeth Schüssler Fiorenza, Luise Schottroff en Delores Williams

---

Onderzoek dat in Nederland gebeurt, is in het buitenland vaak weinig bekend en dat is jammer, niet in het minst omdat dit onderzoek meestal internationaal georiënteerd is. Er wordt ingegaan op discussies die niet alleen in Nederland relevant zijn en er wordt ook uitvoerig gebruik gemaakt van buitenlandse literatuur.

In hoeverre kunnen Nederlandse theologes zelf iets aan doen aan dit gebrek aan bekendheid? Naar aanleiding van het bezoek van Elisabeth Schüssler Fiorenza aan Nederland ter gelegenheid van de Acht Mei Manifestatie in 1994, groeide in de OPP (werkgroep Onderlinge Promotie Promoting) de idee om van deze gelegenheid gebruik te maken om haar ook uit te nodigen voor een studiedag. De idee was niet Schüssler Fiorenza zélf een verhaal te laten houden, maar aan OPP leden de kans te bieden hun onderzoek aan haar voor te stellen en met haar in discussie te treden. Internationalisering betekent immers niet per se het naar Nederland halen van buitenlandse gasten om hen hier aan het woord te laten over thema's die vaak ook al bekend zijn uit hun publicaties. Het betekent ook dat Nederlandse en in Nederland werkende onderzoek/st/ers zélf naar het buitenland trekken om hun onderzoek te presenteren of dit in Nederland doen voor buitenlandse gasten. Het grote voordeel van deze laatste formule is dat het 'Nederlandse' onderzoek in zijn diversiteit kan worden voorgesteld.

Op 9 mei 1994 werd Elisabeth Schüssler Fiorenza voor een dergelijke gedachtenwisseling uitgenodigd. Er volgden in 1995 nog twee andere seminars met als gasten Luise Schottroff en Delores Williams. Al deze studiedagen werden georganiseerd vanuit het landelijk onderzoeksproject vrouwenstudies theologie in samenwerking met respectievelijk het Dominicaans Studiecentrum voor Theologie en Samenleving, de Faculteit der Godgeleerdheid van de KUN en van de UvA.

1 ELISABETH SCHÜSSLER FIORENZA

De studiedag die op 9 mei 1994 met Schüssler Fiorenza werd gehouden, was een groot succes. Niet alleen brachten acht onderzoek/st/ers hun onderzoek in, er was ook een twintigtal OPP-leden en belangstellenden aanwezig. De voormiddag werd besteed aan presentaties van afgerond onderzoek, de namiddag aan presentaties van lopend onderzoek. Elke sessie werd gevolgd door een reactie van Schüssler Fiorenza zelf. Na

een welkomstwoord door Manuela Kalsky en een inleiding door Lieve Troch, werden in de ochtendbijeenkomst vier papers gepresenteerd.

Aan de hand van drie thesen lichtte Jonneke Bekkenkamp de resultaten van haar proefschrift *Canon en keuze* toe.¹ De eerste stelling luidde als volgt: het paradoxale doel van de zich verzettende ('resisting') lezer om resistent te worden voor wat zij leest zou vervangen, of minstens gecompenseerd moeten worden door het doel om teksten te cultiveren die vorm, waarde en richting geven aan haar leven. De preoccupatie van feministisch-theologische kritiek met gegeven canonieke teksten zoals bijbelteksten, zou plaats moeten maken voor de selectie van alternatieve teksten en tradities als bronnen van theologie.

Ten tweede stelde zij dat het belangrijk is in te zien dat een tekst, elke tekst, op verschillende niveaus geëvalueerd kan worden. Er kunnen volgens haar zes types van criteria worden onderscheiden die bij de selectie van teksten een rol spelen. Om interreligieuze dialoog te bevorderen en religieuze tradities toegankelijk te maken voor niet-gelovigen, verdienen functionele criteria - criteria die ontleend zijn aan de functie die theologie pretendeert te vervullen, te weten het vorm, waarde en richting geven aan het leven van mensen - de voorkeur boven traditie-criteria en criteria die betrekking hebben op de auteur.

Dat de vraag hoe te lezen niet gescheiden kan worden van de vraag wat te lezen, vormde de derde stelling. Anders gezegd: de kwestie van de canoniciteit is een hermeneutische kwestie en elke vorm van lezen 'als een vrouw' is afhankelijk van de vorming van een vrouwelijke canon. Bekkenkamp illustreerde dit aan de hand van enkele voorbeelden uit Hooglied en de *Twenty-One Love Poems* van Adrienne Rich.

Onder de titel: "Gender and the Freedom of Speech in Corinth" stelde Caroline Vander Stichele na de koffiepauze haar promotieonderzoek voor.² Om Paulus' argumentatie in 1 Kor 11,2-16 en 14,33b-36 te analyseren, maakte zij gebruik van het onderscheid tussen geslacht en sekse. Beide noties spelen een rol in Paulus' argumentatie. Samengevat komt dit hierop neer: omdat men vrouw/man is, moet men zich overeenkomstig gedragen. Seksuele differentie vormt de ontologische basis voor verschillend gedrag. In beide teksten wordt in het bijzonder het gedrag van vrouwen aan beperkingen onderworpen. Belangrijk is dat daarbij een onderscheid wordt gemaakt tussen de publieke en private sfeer. Dit onderscheid is niet sekse-neutraal, omdat de publieke sfeer beschouwd wordt als het territorium van de man, de private sfeer als die van de vrouw. Paulus verdedigt het publieke karakter van de christelijke bijeenkomst en rechtvaardigt zo de inperking van het optreden van vrouwen in deze bijeenkomsten. Dat een dergelijke inperking door hem wordt verdedigd, wijst er volgens Vander

1. Jonneke Bekkenkamp, *Canon en keuze. Het bijbelse Hooglied en de Twenty-One Love Poems van Adrienne Rich als bronnen van theologie*, Kampen 1993.

2. C. Vander Stichele, *Authenticiteit en integriteit van 1 Kor 11,2-16. Een bijdrage tot de discussie omtrent Paulus' visie op de vrouw*, Leuven 1992.

Stichele op dat zijn opvatting door de geviseerde Korintische vrouwen niet werd gedeeld.

Ook nog voor de lunch presenteerde Maria de Groot haar proefschrift *Messiaanse ikonen*.³ Met behulp van een ergocentrische, een semiotische en een receptieesthetische benadering gaat zij hierin op zoek naar een antwoord op de vraag welke functie en betekenis kan worden toegekend aan de zeven metaforische 'Ik ben' woorden in Johannes hoofdstuk 6, 8, 10, 11, 14 en 15. Deze zeven 'Ik ben' woorden worden door De Groot met behulp van de semiotische benadering van Charles S. Peirce beschouwd als diagrammaticale ikonen. Deze zeven ikonen met de wijnstok als climax passen volgens haar in de explicatieve structuur van het evangelie. Metaforisch verwijzen ze naar de ontplooiing van de Geest en de messiaanse tijd. Deze ikonen kunnen functioneren als een religieus vertoog dat bevrijdend is voor vrouwen. In een feministische receptie kunnen de 'Ik ben' woorden volgens De Groot meer bepaald een bijdrage leveren aan een theologie van de Geest.

In een korte respons maakte Schüssler Fiorenza enkele kanttekeningen bij de drie presentaties en was er ook even gelegenheid tot discussie. Na de lunch kwamen achtereenvolgens Arie Troost, Magda Misset-van de Weg, Lidy Leussink en Anne-Claire Mulder met lopend onderzoek aan bod.

Het onderzoek van Arie Troost concentreert zich op de rol van tekst, lezer/es en auteur in het proces van interpretatie van Lucas 1 en 2. Volgens hem vormen tekst, lezer en auteur invalshoeken van waaruit verschillende epistemologische en interpretatie-problemen met betrekking tot deze teksten kunnen worden benaderd. Hij besteedt met name aandacht aan de manier waarop al dan niet bewuste opvattingen van de lezer over de auteur invloed uitoefenen op het leesproces, in het bijzonder vooronderstellingen over hoe een vrouwelijke of mannelijke auteur zou schrijven. In het interpretatieproces beïnvloedt de sekse van de lezer de manier waarop de anonieme auteur wordt gezien en geseksueerd. Omgekeerd oefenen dergelijke vooronderstellingen omtrent deze auteur ook invloed uit op de manier waarop de sekse van de lezer wordt geconstrueerd en bevestigd. Deze dubbele werking in het interpretatieproces, waarbij de lezer zowel reageert op sekse als zelf sekse toeschrijft, is het voorwerp van *gender response criticism*. Troost stelde vervolgens twee types van interpretatie met betrekking tot Lc 1-2 voor: de ene georiënteerd op de lezer, de andere op de auteur. Als voorbeelden van het eerste type noemt hij de interpretaties van Esther Fuchs, Charlotte Perkins Gilman en Jane Schaberg. Tot het tweede type behoren zijns inziens de interpretaties van Alfred Resch en Adolf Harnack. Volgens Troost kunnen Elisabeth en Maria worden beschouwd als vrouwen die, zoals Naomi en Ruth, samen de confrontatie aangaan met hun sociale en religieuze positie.⁴

3. Maria de Groot, *Messiaanse ikonen. Een vrouwenstudie van het evangelie naar Johannes*, Kampen 1988.

4. Arie Troost, "Elisabeth and Mary - Naomi and Ruth: Gender-Response Criticism in Luke 1-2" in: A. Brenner (ed.), *A Feminist Companion to the Hebrew Bible in the New Testament* (The Feminist Companion to the Bible, 10), Sheffield Academic Press, Sheffield, 1996 (forthcoming).

Berthe van Soest zette vervolgens het nut van het deconstructie-denken voor exegese in feministisch perspectief uiteen. Uitgaande van het werk van Jacques Derrida definieerde zij deconstructie als de filosofische stroming die elk denken onder kritiek plaatst waarin vertrokken wordt van een principe dat de basis en norm vormt, terwijl al de rest wordt beschouwd als afgeleid en tweede keuze. Volgens Van Soest kan deconstructie zowel in praktisch als in theoretisch opzicht nuttig zijn voor feministische exegese. Het praktisch nut bestaat erin dat het de lezer opmerkelijk maakt voor wat verborgen blijft, voor het marginale in de tekst en voor wat uitgesloten of verdrongen wordt in de dominante interpretatie ervan. Van Soest illustreerde dit met een deconstructivistische lezing van het verhaal over de dood van Johannes de Doper in Marcus 6,16-28.⁵ Het theoretische belang van het deconstructiedenken ligt in het verlengde van het praktische. Gezocht wordt naar de verborgen of expliciete basisprincipes die gehanteerd worden en de uitsluitingsmechanismen die daarmee gepaard gaan. Toegepast op het werk van Schüssler Fiorenza betekent dit, dat wanneer de strijd van vrouwen tot norm wordt verheven en het criterium bij uitstek wordt om het openbaringsgehalte van teksten te bepalen daarmee andere ervaringen en teksten als bron van openbaring worden uitgesloten. Deconstructie houdt een kritiek in op dit effect. Het bewustzijn ervan moet toelaten dat feministische modellen op hun beurt verstoord worden door wat gemarginaliseerd wordt.

Uitgangspunt van de uiteenzetting door Magda Misset-van de Weg was de vraag met welke bedoeling de twee delen in de *Handelingen van Thecla* gecombineerd zijn. Uit de vergelijking tussen deel I en deel II van deze *Handelingen* blijkt volgens haar dat de voorstelling van Thecla opvallend verschillend is. In het eerste deel verschijnt zij als een smoorverliefd meisje dat gefascineerd door Paulus haar lot ondergaat, terwijl zij in het tweede deel als actieve vrouw optreedt die zelf beslissingen neemt en uiteindelijk officieel wordt erkend als dienaars van God. Maar niet alleen het beeld van Thecla verschilt in beide delen, dat is ook het geval wat Paulus betreft. In het eerste deel speelt hij een prominente rol, in het tweede deel slechts een minimale. Ook de rol van de andere figuren in het verhaal verschilt. In deel I staat Thecla er alleen voor, maar in deel II wordt ze bijgestaan door Tryphaena, een leeuwin en een menigte van vrouwen en kinderen. Toch vertonen beide verhalen ook gemeenschappelijke kenmerken. Allereerst is er de figuur van Thecla die in beide delen optreedt en in beide gevallen veroordeeld en gestraft wordt, omdat zij mannen heeft afgewezen of weigerde een vrouwelijke rol te vervullen. Zij wordt zowel in deel I als deel II terecht gesteld en in beide gevallen overleeft zij dit ook. Een verklaring voor de niettemin opvallende verschillen tussen beide verhalen is dat deze aanvankelijk apart van elkaar bestonden. Het tweede verhaal vertoont sterke overeenkomsten met het genre van de hellenistische novellen. Het werd wellicht voorzien van een kader waarin Paulus optrad, zodat het bij het eerste verhaal paste. Vrouwen, die de overeenkomsten tussen beide verhalen

---

5. Berthe van Soest, "De rol van vrouwen bij de onthoofding van Johannes de Doper. Een feministisch-deconstructivistische lezing van Marcus 6, 16-28", *Tijdschrift voor vrouwenstudies* 58 (1994), 197-211.

zagen, voegden deze volgens Misset-van de Weg bij elkaar om zo, met het gezag van Paulus, hun doop- en preekpraktijk te legitimeren.

Onder de titel *Because of the Difference. Searching for a materialist feminist epistemology in theology* presenteerde Lidy Leussink haar onderzoeksproject. Zij zette enkele methodologische hoofdlijnen uit. Vertrekkend van het onderzoek van Schüssler Fiorenza zelf, stelde Leussink vast dat deze op een specifieke manier Anglo-Amerikaans onderzoek enerzijds en het zwarte feministische denken over sekse, identiteit en zelf-definitie anderzijds samenbrengt. Schüssler Fiorenza zoekt ernaar een discursieve ruimte vrij te maken waar vrouwen zichzelf kunnen definiëren en constitueren als een politieke collectiviteit met creatieve verschillen en politieke strategieën voor een veelzijdige strijd.

De manier waarop binnen het Franse denken het verschil wordt getheoretiseerd brengt volgens Leussink andere vragen voort. Zo probeert bijvoorbeeld Luce Irigaray het onherleidbare verschil tussen de twee seksen te denken. Seksuele (in)differentie ontstaat volgens Irigaray in het structureren van de imaginaire en symbolische processen van cultuur en samenleving. Zij pleit voor een symbolische herverdeling om zo een verschillende sociale en symbolische orde te scheppen. Irigaray wil dat vrouwen vrouwelijk subject, maar ook epistemologisch subject worden.

Het werk van Irigaray kwam eveneens aan bod in de presentatie van Anne-Claire Mulder. Zij stelde een lezing voor van de proloog van het Johannesevangelie (Joh 1,1-18), waarbij zij gebruik maakte van Luce Irigaray's theorie over seksuele differentie als hermeneutische sleutel. Deze tekst kan volgens Mulder gelezen worden als een *topos*, waarbij de instelling van een patriarchale orde en een paternale genealogie gepaard gaat met het uitwissen van de moeder. In de proloog heeft meer bepaald een transformatie plaats van het Sofia-beeld in het beeld van de goddelijke Logos.

Deze proloog kan tevens worden beschouwd als een geboorte-verhaal over het Woord dat vlees is geworden. De geboorte waarvan sprake is in Joh 1,12.13, is evenwel geen natuurlijke, maar een boven-natuurlijke. In tegenstelling tot de geboorteverhalen van Lucas en Matteüs is in de proloog geen sprake van zwangerschap en geboorte. Johannes lijkt alleen geïnteresseerd in de spiritueel-paternale oorsprong van het geïncarneerde Woord, Jezus Christus. De moeder van Jezus en haar relatie tot de Vader wordt in de hymne niet vermeld. Elders in het evangelie (Joh 2 en 19) wordt zij als voorbeeldig volgeling van Jezus voorgesteld en wordt zo gelijk gesteld met de andere discipelen. Zij heeft geen andere toegang tot de Vader dan door haar zoon. Het relativeren van de familieband versterkt de ontologische eenheid tussen Vader en Zoon. Het moederlijke element in de procreatie wordt uitgewist en toegeëigend door de Vader die de zoon zowel voortbrengt als draagt. De proloog bevestigt aldus de reductie van vrouwen tot louter vat van het goddelijk zaad, kortom: tot vrouw-voor-man.

Meer nog dan in de voormiddag lag het zwaartepunt in de namiddag op de eigen inbreng van de onderzoek(st)ers. De respons van Schüssler Fiorenza was dan ook beperkt tot enkele opmerkingen bij het voorgestelde onderzoek en wat algemene

beschouwingen. Door het gevulde programma was er nauwelijks tijd over voor discussie.

Wanneer we naar de inbreng en de opkomst kijken, kan deze dag ongetwijfeld een succes worden genoemd. Maar het programma was duidelijk te zwaar. Een beperking van het aantal papers lijkt dan ook noodzakelijk, wil er ook nog tijd zijn voor enige gedachtenwisseling en respons van de gast.

2 LUISE SCHOTTROFF

Het seminar met Luise Schottroff vond in meer beperkte kring plaats. Omdat één onderzoekster afhaakte, werden uiteindelijk slechts drie papers voorgesteld. In de voormiddag kwamen papers van Caroline Vander Stichele en Berthe van Soest aan bod en in de namiddag de paper van Katja van Hoever.

In haar uiteenzetting besteedde Caroline Vander Stichele aandacht aan twee recente interpretaties van 1 Kor 14,33b-36. In *The Women's Bible Commentary*⁶ suggereert met name Jouette M. Bassler dat deze tekst een interpolatie in de brief zou zijn, terwijl Antoinette Wire in *Searching the Scriptures*⁷ het paulinisch karakter van deze tekst verdedigt. Volgens Vander Stichele vormt de betreffende passage een integraal onderdeel van de eerste brief aan de Korintiërs. De tegenstelling die wordt gezien tussen deze tekst, waar vrouwen het zwijgen wordt opgelegd, en 1 Kor 11,2-16 waar het spreken van vrouwen in de vorm van bidden of profeteren, wordt verondersteld, is meer schijn dan werkelijkheid. Niet alleen vertonen beide teksten heel wat overeenkomsten wat de argumentatie betreft, maar in wezen is Paulus' reactie dezelfde: de activiteit van vrouwen wordt ingeperkt. De verbale activiteit van vrouwen wordt als een bedreiging gezien voor de bestaande orde, waarin spreken met macht en zwijgen met ondergeschiktheid wordt geassocieerd. Het spreken van vrouwen is veeleer uitzondering, dan regel. Spreken kan slechts worden toegestaan onder welbepaalde condities zoals uit 1 Kor 11,2-16 blijkt, waar slechts sprake is van bidden en profeteren. Dat het hier precies om vormen van 'verticale' communicatie gaat, is volgens Vander Stichele geen toeval. Bovendien wordt ook hier geëist dat vrouwen duidelijk maken wel degelijk de sociale orde te respecteren. Dit moeten zij met name demonstreren door het hoofd te bedekken. Zowel in 1 Kor 11 als in 1 Kor 14 wordt dus het spreken van vrouwen aan bepaalde condities onderworpen. De overeenkomst tussen beide teksten is van dien aard, dat een interpolatiehypothese overbodig wordt.⁸

6. Carol A. Newsom en Sharon H. Ringe (ed.), *The Women's Bible Commentary*, SPCK, London, 1992 (*Met eigen ogen. Commentaar op de bijbel vanuit het perspectief van vrouwen*. Vertaald en ingeleid onder redactie van Mieke Heijerman en Caroline Vander Stichele, Zoetermeer 1995).

7. Elisabeth Schüssler Fiorenza (ed.), *Searching the Scriptures. Vol. 2: A Feminist Commentary*, London, 1995.

8. Caroline Vander Stichele, "Is Silence Golden? Paul and Women's Speech in Corinth", *Louvain Studies* 20 (1995), 241-253.

Berthe van Soest ging in haar presentatie rechtstreeks in op het werk van Luise Schottroff, en wel op *Lydias ungeduldige Schwestern*.⁹ Zij vergeleek dit boek met *Spectres de Marx* van Jacques Derrida.¹⁰ Alhoewel het werk van beide auteurs zeer verschillend is, delen zij volgens Van Soest dezelfde bekommernissen en vragen, namelijk: hoe kunnen we leren om rechtvaardig te leven en hoe kunnen we gemotiveerd en gesterkt worden om de patriarchale orde te veranderen? Schottroff verbindt in haar boek de nieuwtestamentische eschatologie met onze tijd. De essentie van het Koninkrijk Gods is volgens haar wederkerigheid. Het Rijk Gods kan ervaren worden waar een gemeenschap van wederkerigheid ontstaat. Derrida echter heeft zijn twijfels over wederkerigheid als over het Rijk Gods. Voor Derrida is rechtvaardigheid geen wederkerigheid, maar een antwoord op en een aanvaarden van anders-zijn en heterogeniteit. Het is de ervaring van de ander als ander. Wederkerigheid suggereert bovendien geven en nemen, terwijl Derrida rechtvaardigheid probeert te denken als gave, zonder iets terug te verwachten. Tenslotte, merkt Derrida op, veronderstelt wederkerigheid dat we weten wie of wat de/het andere is. Dat houdt in dat we ons het anders-zijn van de ander toeëigenen. Derrida heeft niet alleen zijn twijfels over wederkerigheid, hij verlangt evenmin naar een Koninkrijk. Hij beschouwt de komst ervan zelfs als het ergste wat kan gebeuren. In dat verband maakt hij een onderscheid tussen rechtvaardigheid en recht. Rechtvaardigheid is altijd méér dan recht. Wetten en recht bieden nooit genoeg ruimte voor singulariteit en uiteenlopende contexten. Rechtvaardigheid in haar zuiverste vorm kan dus nooit worden bereikt. Het is voor Derrida dan ook niet wenselijk dat rechtvaardigheid en recht samenvallen. Hij verzet zich tegen noties of beelden die een dergelijke vervulling suggereren. Als zijn leermeesters in rechtvaardigheid beschouwt Derrida de spoken van de geschiedenis. Hij wil niet alleen recht doen aan de levenden, maar ook aan de doden, dé anderen bij uitstek, vooral zij die stierven als oorlogsslachtoffers, als slachtoffers van racisme en seksisme. Spoken vertroebelen ons besef van tijd. Het heden wordt verschoven door de spoken die terugkomen uit het verleden of de toekomst. De tijd is uit zijn voegen.¹¹

Na de middag presenteerde Katja van Hoever haar lopend onderzoek. Zij bereidt een proefschrift voor over het 'leven-dood' paradigma in de christelijke soteriologie van Engelbert Mveng (Kameroen). In haar paper stelde zij het centrale thema van haar proefschrift voor, namelijk de Afrikaanse theologie.

De Afrikaanse zoektocht naar een authentieke en profetische theologie houdt volgens haar tegelijkertijd een verwerping in van de dominante westerse theologische paradigma's en een erkenning van Afrikaanse realiteiten en wereldbeelden. Afrikanisatie betekent het begin van een nieuwe theologische trend in de zoektocht naar een

9. Luise Schottroff, *Lydias ungeduldige Schwestern. Feministische Sozialgeschichte des frühen Christentums*, Gütersloh 1994.

10. Jacques Derrida, *Specters of Marx. The State of the Debt, the Work of Mourning and the New International*. Translated by Peggy Kamuf, New York/ London 1994.

11. Berthe van Soest, "De tijd is uit z'n voegen". Het spookdenken van Derrida als uitdaging voor de feministische theologie", *Mara* 9 (1995) 1, 10-13.

authentiek relevant Afrikaans perspectief op het christelijk geloof. Sinds de zestiger jaren stelden Afrikaanse christenen verschillende benaderingen voor om Afrikanisatie te promoten. Volgens Van Hoever kunnen er momenteel twee grote theologische richtingen onderscheiden worden: inculturatie-theologie enerzijds en bevrijdingstheologie anderzijds. Het inculturatiemodel zoekt het christelijk geloof te integreren in het Afrikaanse culturele leven en denken. Het bevrijdingsmodel daarentegen plaatst Afrika's economische, politieke en ideologische strijd in theologische kaders. Opmerkelijk is volgens Van Hoever dat naast inculturatie-theologie en bevrijdingstheologie, een derde richting opkomt, namelijk een theologie van de reconstructie, die streeft naar een integratie tussen de beide andere richtingen. Daarbij wordt een holistische visie op de cultuur gehanteerd, die zowel het socio-politieke en economische, als de religieus-culturele dimensies van het menselijk bestaan omvat.

Doordat het aantal papers en deelnemers aan deze studiedag beperkt werd gehouden, was er zowel in de voor- als namiddag meer tijd en mogelijkheid tot discussie. In tegenstelling tot de vorige studiedag werd nu echter de voorziene tijd, mede door het wegvallen van een paper, niet optimaal benut. Bovendien had het derde paper weinig aanknopingspunten met het werk van Schottruff. Het was ook jammer dat er niet meer aanwezigen waren.

3. DELORES WILLIAMS (verslag: Evelyn Schwartz)

Op 6 juni 1995 werd in Amsterdam een studiedag georganiseerd met Delores Williams. Deze dag had een ietwat ander karakter dan de twee vorige studiedagen. In de ochtend was een workshop georganiseerd met als titel "Lijden en kracht?" 's Middags gaf Delores Williams een lezing over womanistische theologie die een meer inleidend karakter had. De dag werd besloten met een rondvaart door de grachten.

Een groot deel van de ongeveer dertig deelneemsters aan de workshop, die plaatsvond in het Belle van Zuylen instituut te Amsterdam, was reeds bekend met het werk van Delores Williams. Zij gebruikten deze gelegenheid om haar nu persoonlijk te leren kennen. Twee en een half uur werd op een geconcentreerde manier gediscussieerd.

Zowel de voorbereide stellingen als de spontaan gestelde vragen boden een breed spectrum aan onderwerpen. Naast vragen met een systematisch-theologische strekking kreeg ook de uitwisseling van ervaringen grote aandacht. Een belangrijke vraag daarbij was: hoe zien zwarte vrouwen in Nederland hun situatie en in hoeverre verschilt haar visie met die van zwarte vrouwen in de Verenigde Staten?

In de discussie kwamen ondermeer de volgende thema's aan bod. Maaïke de Haardt stelde een vraag in verband met het moment van verzet in de theologie van Williams. Legt Williams de nadruk niet al te sterk op de noodzaak tot overleven en wordt het aspect van bevrijding daarmee niet naar de zijlijn geschoven? Williams antwoordde dat volgens haar verzet plaatsvindt in het dagelijks leven, in het maken van keuzes, in het opvoeden van een nieuwe generatie en juist in het gevecht om te overleven. Zij pleit voor een organische theologie die de noties van bevrijding, verzet en kwaliteit van leven probeert samen te brengen.

Lieve Troch typeerde womanistische theologie als een theologie, die de taal van verandering spreekt. Zij neemt een zekere spanning waar binnen de womanistische theologie, omdat naast de notie van verandering grote nadruk wordt gelegd op de traditionele rol van het moederschap.

Williams wees daarbij op het verschil tussen individuatie en individualisatie. Zij hecht juist voor vrouwen grote waarde aan individuatie. Individualisatie daarentegen vormt voor de zwarte gemeenschap een bedreiging. In dit verband is het moederschap voor haar van centrale betekenis. Williams wil dit niet opgeven. Met name voor womanistische theologes is het moederschap een belangrijke bron van theologie.

Doreen Hazel legde in haar stelling de nadruk op de kracht die in het leven van zwarte vrouwen aanwezig is, ondanks het eveneens aanwezige lijden. Op zoek naar de betekenis van lijden in het leven van zwarte vrouwen, vroeg zij zich af of er een mogelijkheid bestaat om aan het lijden zin te ontleen. Een positieve waardering van het lijden werd door Williams met grote beslistheid afgewezen. "Ik ben niet voor lijden," antwoordde zij, "lijden is natuurlijk een deel van ons leven, maar ik ben niet voor lijden als primaire categorie op grond waarvan wij onze keuzes proberen te maken." Wie alleen oog heeft voor de keuzes die strijd haar opleveren, die kan, aldus Williams, haar hele leven strijden.¹²

Vanuit haar perspectief als Zuidafrikaanse womaniste wees Jaque Williams op verschillende invullingen van het begrip 'verovering' door womanistes uit de Verenigde Staten en Zuid-Afrika. Voor de Zuidafrikaanse womanistes gaat het om de koloniale verovering van haar land, voor Afro-Amerikaanse womanistes daarentegen ligt de nadruk juist op de exploitatie van haar lichamen en haar werkkraft, op de verovering van haar hele levenssfeer.

Vervolgens ontstond er ook discussie over de vraag naar de opvoeding van zwarte kinderen in een door wit gedomineerde wereld. Williams noemde het van belang om aan de zwarte jeugd inzicht in de (lijdens)geschiedenis van de zwarte gemeenschap mee te geven. Voor de ontwikkeling van een positief zelfbeeld is het van belang dat zwarte jongeren beseft hebben van de ellende die hun gemeenschap heeft doorstaan en van de wijze waarop zij overeind is gebleven. In het huidige onderwijs in de Verenigde Staten ontbreekt dit element van bewustwording. Williams acht het noodzakelijk om jongeren in hun opvoeding kennis van hun eigen culturele wortels en waarden mee te geven.

4 SLOTBESCHOUWING

Het creëren van een forum waar Nederlandse en in Nederland werkende theologes hun onderzoek kunnen presenteren in aanwezigheid van buitenlandse gasten en met hen in discussie kunnen treden, is een waardevol en interessant initiatief. Het opstarten van iets nieuws impliceert echter ook dat er geen voorgegeven formule bestaat en er dus

12. "I'm not for suffering. Of course suffering is part of our life, but I'm not for suffering being the primary category out of which we try to decide our choices. I can enjoy life, meaning, exercise some choices. If you only see the choices struggle provides, you will be struggling all your life."

gezocht moet worden naar de meest geschikte vorm voor een dergelijk initiatief. In hun verscheidenheid geven de drie studiedagen blijk van zo'n zoekproces.

De gevolgde formules zijn, volgens mij, zowel voor verbetering als voor herhaling vatbaar. Zoals ook reeds uit het voorgaande is gebleken, is een meer beperkt aanbod aan papers dan op de studiedag met Schüssler Fiorenza aangewezen, terwijl het aanbod op de studiedag met Schottroff dan weer té beperkt uitviel. Lag in de formule van deze eerste twee studiedagen het zwaartepunt op het voorstellen van eigen onderzoek, op de derde studiedag kwam de dialoog dank zij de workshop beter uit de verf. Aan Williams werden gerichte vragen gesteld door theologes die betrokken zijn op haar werk, terwijl er toch ook een ruimere groep geïnteresseerden aanwezig was, die het gesprek konden volgen en eventueel op de discussie inhaken. Een combinatie van beide formules, zodat zowel inbreng als dialoog verzekerd zijn, heeft wellicht voordelen.

Het valt te hopen dat in de toekomst dit forum zijn vorm vindt en dat buitenlandse onderzoeksters de weg naar dit forum vinden. Belangrijk daarbij is dat er ook meer kanalen gecreëerd worden waarlangs informatie over het nakend bezoek van deze of gene wordt verspreid, zodat maximaal van dergelijke kansen gebruik kan worden gemaakt. Het opzetten van een intern informatie-netwerk, bijvoorbeeld via e-mail, zou hier wel eens goede diensten kunnen bewijzen.